

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

КОЛОМІНСЬКІ ЧИТАННЯ

*Матеріали Другого Міжнародного наукового форуму,
присвяченого пам'яті доктора психологічних наук, професора*

Наума Львовича Коломінського

м. Київ, МАУП, 19 лютого 2008 р.

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

ББК 88.5я43
К 61

Редакційна колегія:

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — головний редактор
Туриніна О. Л., канд. психол. наук, проф. — відповідальний редактор

Відповідальний редактор за випуск В. М. Чирков
(видання здійснене в рамках проекту
“Наукові праці МАУП”)

Коломінські читання: Матеріали Другого Міжнар. наук. форуму,
К 61 присвяч. пам’яті д-ра психол. наук, проф. Н. Л. Коломінського, м. Київ,
МАУП, 19 лют. 2008 р. / Редкол.: М. Ф. Головатий (голов. ред.), О. Л. Ту-
риніна (відп. ред.). — К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — 504 с.: іл. —
Бібліогр. в кінці статей.

ISBN 978-966-608-985-7

У пропонованому збірнику публікуються статті науковців, в яких досліджується широке коло проблем соціальної психології, психології управління та організаційної психології.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток психологічної науки в Україні.

ББК 88.5я43

ISBN 978-966-608-985-7

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

Данилюк І. А., Сарафанюк Е. І. Психологічні аспекти інформаційного забезпечення навчального процесу вищого військового навчального закладу 274	Розділ 3. СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ФАХІВЦІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ 343
Снігур Л. А., Рева А. М. Сприяння особистісному вдосконаленню як психологічна проблема 281	Вознюк А. В. Мотивація керівників освітніх організацій як фактор успішного управління 344
Кваша О. Р. Комунікативні та організаторські вміння у структурі відповідальності майбутнього вчителя 287	Панченко С. М. Сучасна післядипломна освіта: концептуальні пріоритети функціонування і модернізації 349
Лобанов А. П. Взаимосвязь интеллекта и профессиональной направленности студентов 294	Прокоп'єва П. В. Взаємозв'язок стилів керівництва і локус-контролю керівника 353
Артюшина М. В. Соціальні процеси в академічних групах як фактор активності студентів у навчальній діяльності 299	Андреева И. А. Особенности формирования преданности организации персонала банковских структур 359
Ануфрієва Н. М., Ануфрієва Р. А. Професійна компетентність як умова становлення майбутнього фахівця 305	Голь Р. М. Атестація науково-педагогічних працівників вищих військових навчальних закладів як психолого-педагогічна проблема 365
Пісоцький В. П., Горянська А. М. Поняття “толерантність” і “терпимість” у суспільних науках 310	Москальова А. С. Психологічна культура як чинник оптимізації особистісного зростання керівників закладів освіти 371
Любчук О. К. Психологічний аналіз проблеми творчого розвитку студентів як суб'єктів навчання професійній діяльності 318	Берднікова О. О. Психологічні особливості підготовки керівників проєктів у бізнес-організаціях 377
Туриніна О. Л. Особливості ціннісних орієнтацій у педагогічній взаємодії 325	Креденцер О. В. Психологічні особливості підприємницької поведінки персоналу освітніх організацій у процесі введення змін 383
Мельничук О. Б. До проблеми прийняття рішення у психологічному консультуванні 330	Бондарчук О. І. Соціально-психологічні особливості особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів в умовах післядипломної педагогічної освіти 391
Руденко І. М. Психологічна допомога дітям молодшого шкільного віку, які пережили розлучення батьків 335	

КОМУНІКАТИВНІ ТА ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ У СТРУКТУРІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Коломінські читання — II, 2008, 287–293

На основі узагальнення теоретичних положень і проведеного експерименту розглядаються важливі питання комунікативних та організаторських умінь в контексті розвитку відповідальності майбутніх учителів. Аналізуються об'єктивні причини труднощів їх формування, а також визначаються деякі шляхи підвищення рівня комунікативних та організаторських умінь студентів як одних із найважливіших компонентів професійної відповідальності.

Сучасне українське суспільство в умовах зростання ринкової економіки, формування демократичних засад суспільства, необхідності підвищення інтелектуального потенціалу нації, зміцнення її культурних і моральних цінностей висуває до вчителя особливо високі вимоги. Педагогічна професія набуває все більшої соціальної значущості, оскільки від майстерності вчителя, його особистісних якостей залежить розвиток громадянської самосвідомості, моральної вихованості, естетичності, працьовитості, конкурентоспроможності молодих людей.

Із багатого арсеналу характерних рис особистості вчителя на перші найважливіші місця можна поставити любов до дітей і відповідальність. Діалектична єдність цих якостей є провідним чинником успішної педагогічної діяльності.

Оцінюючи роботу народного вчителя, Л. М. Толстой стверджував, що

вчитель, який має лише любов до учня, як батько, як мати, буде кращим за того вчителя, який прочитав усі книги, але не має любові ні до справи, ні до дітей, але якщо вчитель поєднує в собі любов до справи і до учнів, то він справді досконалий вчитель.

Відповідальність вчителя носить специфічний, яскраво виражений, сильний характер, що зумовлено такими причинами:

- а) вчитель відповідає за найцінніше — дитину, її моральний, інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток;
- б) вчитель зобов'язаний бути такою високорозвиненою, творчою особистістю, яка могла б справляти глибокий педагогічний вплив на учнів. Завжди необхідним та актуальним залишається педагогічне кредо: “тільки особистість виховує особистість, тільки характер формує характер”;

- в) звідси логічно слідує, що вчитель повинен бути відповідальним за свій саморозвиток, самоактуалізацію, за свої професійні вміння, професійну майстерність, за своє постійне самовдосконалення.

На основі узагальнення теоретичних положень вітчизняних психологів і педагогів (Н. Л. Коломінський, І. Д. Бех, І. А. Зязюн, М. В. Савчин, В. А. Семиченко, М. Я. Сметанський, В. В. Радул), у працях яких розглядалися питання відповідальності керівника освіти, вчителя, студента, а також на підставі даних нашого експерименту, керуючись діалектичним принципом єдності і взаємодії психічних процесів, станів і властивостей, ми спробували розробити модель відповідності у структурі особистості студента — майбутнього вчителя. Базовим у цій моделі є система ставлення особистості: 1) до людей (соціальна відповідальність); 2) до себе (відповідальність за саморозвиток і самореалізацію); 3) до професії (професійна відповідальність); 4) до навколишнього середовища (екологічна відповідальність).

Кожний із чотирьох блоків відповідальності містить по три компонента — когнітивний, емотивний і практичний з відповідними їм властивостями.

Такий підхід ґрунтується на тому, що виховання відповідальності, як і будь-якої моральної риси, потребує розв'язання трьох завдань:

- 1) формування відповідальності свідомості (когнітивний компонент: розширення і поглиблення знань про сутність і природу відповідальності, її цілісну структуру, зв'язок з іншими моральними якостями, про норми і правила відповідальної поведінки, розуміння наслідків

відповідальності, способів її самовиховання);

- 2) виховання почуттів (емотивний компонент: співчуття, співпереживання; тривога за людей, професійну справу, за свій розвиток і самореалізацію, переживання за сприятливу екологію; бажання допомогти рідним, батькам, однокурсникам; почуття радості за зроблену справу для людей, почуття радості від спілкування з ними, почуття радості за збереження навколишньої природи);
- 3) виховання відповідальної поведінки (практичний компонент: виявляти відповідальну поведінку, вміння брати на себе відповідальність, бути працьовитим, ініціативним, самостійним, надавати конкретну допомогу людям; виробляти у собі внутрішню мотивацію відповідальної поведінки; складати програму самопізнання і самовдосконалення особистості і реалізовувати її на практиці).

Обмежимося тут розкриттям специфіки наявного ступеня розвитку у студентів кількох практичних компонентів професійної відповідальності: комунікативних та організаторських умінь.

Вчені, які досліджували природу і сутність педагогічних здібностей (В. А. Крутьенький [5]; Н. Л. Коломінський [3; 4]; В. А. Кан-Калик [2]; С. Б. Єлканов [1]; А. К. Маркова [6]; В. А. Семиченко [9]), вважають комунікативні та організаторські вміння найважливішими педагогічними вміннями.

У психограмі менеджера освіти, створеної Н. Л. Коломінським, визначено тринадцять важливих психолого-управлінських вимог, а також відповідних їм психологічних про-

цесів та якостей, що забезпечують ці вимоги. Серед них координаційно-регулюючі (організаторські) вимоги: дидактичні здібності, вміння пояснювати, психологічна та соціально-психологічна спостережливність, комунікативність, наполегливість, витриманість; комунікативні вимоги: практично-психологічний розум, здатність знаходити найкраще застосування людини згідно з її психологічними особливостями [4, 66].

С. Б. Єлканов підкреслює особливу роль організаторських умінь, оскільки вони об'єднують всі наші педагогічні вміння: "Педагог не може бути хорошим організатором, не володіючи добре розвиненими пізнавальними вміннями і педагогічним мисленням, не маючи здібностей передбачати і планувати, розуміти іншу людину і спілкуватися з нею, переконувати її" [1, 27].

Комунікативні вміння характеризуються здібністю до спілкування з дітьми, обміну інформацією, вмінням знайти правильний індивідуальний підхід до них, виявляти педагогічний такт [1].

У психолого-педагогічній літературі традиційно комунікативні та організаторські здібності (як і всі інші педагогічні здібності) розглядаються у структурі особистості вчителя, виявляються особливості їх формування у студентські роки. На нашу думку, зважаючи на високу соціальну значущість професії вчителя, їх необхідно також характеризувати в аспекті самовиховання відповідальності. Вже на початку навчання у вузі викладачі, куратори повинні сприяти усвідомленню студентами важливості зазначених умінь, пробудженню у них інтересу до їх самопізнання, до самовідповідальності за їх розвиток, за свою професійну майстерність.

У проведеному нами констатуючому експерименті у 2006 р. брали участь студенти першого курсу історичного і філологічного факультетів Миколаївського державного університету (128 респондентів, перший семестр).

У дослідженні ставились такі завдання: 1) провести психодіагностику комунікативних та організаторських умінь студентів-першокурсників; 2) виявити фактори, що впливають на розвиток даних умінь; 3) визначити деякі шляхи підвищення рівня комунікативних та організаторських умінь.

Для вирішення першого завдання застосовувалася методика виявлення комунікативних та організаторських схильностей (КОС-2) (уміння чітко і швидко встановлювати товариські контакти з людьми, виявляти ініціативу, активність у громадських справах, здатність розуміти іншу людину, переконувати її, планувати певний вид діяльності, здійснювати контроль за її виконанням, об'єктивно оцінювати її; вміння впливати на людей, чітко, ясно і доступно передавати інформацію; володіння виразним мовленням, мімікою, пантомімікою; вміння слухати людей) [8].

Методика містить 40 питань (відповідь "так", "ні" на кожне із них, 20 питань на виявлення комунікативних і 20 — організаторських умінь). Оцінні коефіцієнти комунікативних та (K_{ϵ}) організаторських (K_o) умінь як відношення відповідей комунікативних (K_x) та організаторських (O_x) схильностей, що збігаються, до максимального можливого числа збіжності (20) визначаються за формулами

$$K_{\epsilon} = \frac{K_x}{20} \quad \text{з} \quad K_o = \frac{O_x}{20}.$$

Якісна оцінка результатів діагностування проводилася за шкалою оці-

**Кількісна характеристика рівнів розвитку комунікативних
та організаторських схильностей у студентів**

Схильність	Кількість студентів	Відношення, %	Рівень
Комунікативні вміння	8	6,25	Низький
	14	10,94	Нижче середнього
	79	61,71	Середній
	15	11,72	Високий
	12	9,38	Дуже високий
Організаторські вміння	11	8,60	Низький
	16	12,50	Нижче середнього
	82	64,06	Середній
	10	7,81	Дуже високий
	9	7,03	Низький

нок комунікативних та організаторських схильностей (п'ять шкальних оцінок: 1 — низький рівень; 2 — нижче середнього; 3 — середній; 4 — високий; 5 — дуже високий рівень).

Результати тестування показали, що у респондентів (студентів першого курсу) значно переважає середній рівень розвитку як комунікативних, так і організаторських схильностей, низький і нижче середній — 17 % (комунікативних) і відповідно 21 % (організаторських).

Високий і дуже високий рівні комунікативних схильностей виявлено у 21 % студентів, організаторських — у 15 % (таблиця).

Статистичні дані свідчать про те, що студенти першого курсу вже мають певний “стартовий” рівень розвитку комунікативних (83 % середнього, високого і дуже високого) та організаторських (79 %) схильностей, який був сформований у школі. Але, враховуючи той факт, що комунікативні та організаторські вміння, будучи багатокомпонентними і фундаментальними, належать до найважливіших педагогічних умінь, можна зазначити, що виявлений рівень, де високий і дуже високий рівні

складають тільки 21 % комунікативних і 15 % організаторських умінь, є недостатнім.

Психологічні спостереження, бесіди зі студентами та викладачами дають можливість визначити об'єктивні фактори, які несприятливо впливають на процес оволодіння студентами комунікативними та організаторськими вміннями:

- 1) з навчального плану історико-правового факультету вилучено предмет “Вступ до спеціальності”, внаслідок чого зменшилася профорієнтація на педагогічну діяльність;
- 2) склався стереотип “заниженого статусу” першокурсників (із висловлювань викладачів: “во-ни тільки починають вчитися”, “це їм ще не під силу”);
- 3) із самого початку навчання на першому курсі перед студентами не ставиться завдання спрямування на професійну відповідальність вчителя, важливими структурними елементами якої є комунікативні та організаторські вміння;
- 4) за програмою університету на психологію (загальну, вікову і

педагогічну), лекції з якої читаються на першому-другому курсах, дається мало часу; крім того, з навчальних предметів з психології вилучені лабораторні заняття, а також практичні з психології у школі. Внаслідок цього студенти не мають можливості виявити особистісні властивості, вивчити пізнавальні процеси; вони не бачать конкретної педагогічної діяльності вчителів, у більшості з них немає стійкої потреби відчувати відповідальність за обрану професію;

- 5) на другому курсі є двотижнева спостережлива практика, яка проводиться в пасивній формі. Активна педагогічна практика, де студенти мають можливість розвивати комунікативні та організаторські вміння, досить нетривала: після третього курсу — одномісячна практика в літніх дитячих таборах відпочинку, а на старших курсах — півторамісячна практика, що є однією з вагомих причин нижчого рівня практичної підготовки студентів у вузі, ніж у педагогічних училищах;
- 6) суперечливість, на наш погляд, кредитно-модульної системи навчання. З одного боку, вона стимулює активність і самостійність у засвоєнні знань, а з іншого — студенти виконують дуже багато контрольних робіт з усіх предметів, різко скоротився час на усне опитування. Тому у них бракує часу на навчання формулювати і висловлювати свої думки, володіти словом як найважливішим інструментом у професійній діяльності майбутнього вчителя; виникають труднощі

у формуванні комунікативних умінь;

- 7) перевантаження студентів аудиторними заняттями, що зумовлено суперечливими наказами Міністерства освіти і науки України (за навчальним планом планується на тиждень 28–30 годин, але за додатковими наказами вводяться нові навчальні дисципліни, тому в розкладі з'являються четверті, п'яті пари);
- 8) немає єдності вимог викладачів щодо обсягу самостійних завдань при підготовці до семінарських і контрольних робіт. Така ситуація призводить до перевтомлення, зниження працездатності студентів, невчасного виконання завдань, що негативно впливає на процес формування їхньої організованості й відповідальності.

Визначимо деякі шляхи підвищення рівня професійної відповідальності студентів:

- 1) оскільки професія вчителя має високу соціальну значущість для суспільства, то назріла необхідність створення Державної програми “Юний педагог” і реалізації її безпосередньо у школах (а не тільки в окремих експериментальних школах при вищих навчальних закладах). У багатьох школах нашої країни є вчителі, які мають високу професійну майстерність і ставляться з любов'ю до дітей. За спеціальною індивідуальною програмою вони могли б розвивати професійну спрямованість і педагогічні здібності невеликої групи учнів, які хотіли б присвятити своє життя благородній справі всебічного виховання особистості;

- 2) доцільно з першого курсу і до кінця навчання у вузі ввести спец-практикум “Самопізнання і самовиховання майбутніх учителів”, де важливе місце посідали б питання формування цілісної системи відповідальності та її компонентів;
- 3) на сьогодні тільки у небагатьох вузах є психологічні служби, хоча для студентів педагогічних, взагалі гуманітарних університетів така служба надзвичайно необхідна. Індивідуальні та групові психологічні консультації, психокорекція пізнавальних процесів і властивостей особистості, психологічна допомога у самоактуалізації та самореалізації студента, проведення соціально-психологічних тренінгів активно сприяли б розвитку моральної, творчої, інтелектуальної, з педагогічними здібностями, красивої, здорової і працездатної особистості майбутнього вчителя;
- 4) розробити організаційно-координуючий план роботи всіх викладачів, які працюють зі студентами на окремих курсах і факультетах, який включав би єдність вимог до студентів, узгоджений обсяг виконання самостійної роботи з усіх навчальних дисциплін;
- 5) впровадження активної педагогічної практики і постійної індивідуальної роботи студентів з кількома дітьми.

Досягти успіхів у розвитку відповідальності майбутніх учителів, їхніх педагогічних умінь можна лише у сприятливих соціально-психологічних умовах навчання і виховання в університеті, коли викладачі, куратори, керівники вузів відповідати-муть не тільки за рівень знань та

вмінь студентів, а й за їхнє фізичне, психічне і моральне здоров'я.

У своєму дослідженні проблеми відповідальності майбутніх учителів ми керуємося важливими науковими положеннями про соціально-психологічну структуру особистості, розроблену відомим українським психологом Н. Л. Коломінським, в якій особистість є суб'єктом діяльності (виконавець) і суб'єктом поведінки (творець соціальних ролей і функцій).

Необхідною умовою виховання і самовиховання такої особистості Н. Л. Коломінський вважав здоровий морально-психологічний клімат педагогічного колективу, основними рисами якого є “наявність стійкої атмосфери взаємної уваги, поважливого ставлення до людини, духу товарищескості, які тісно поєднуються з внутрішньою дисципліною, відповідальністю, вимогливістю як до інших, так і до себе” [3, 82].

Вивчення багатой психологічної спадщини Н. Л. Коломінського справляє благотворний вплив на глибоке розуміння становлення відповідальної особистості вчителя, психолога [10; 11].

Література

1. Елканов С. Б. Профессиональное самовоспитание учителя. — М.: Просвещение, 1986. — 143 с.
2. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя. — М.: Просвещение, 1987. — 190 с.
3. Коломінський Н. Л. Психологія педагогічного менеджменту: Навч. посіб. — К.: МАУП, 1996. — 176 с.
4. Коломінський Н. Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): Монографія. — К.: МАУП, 2000. — 286 с.
5. Крутецкий В. А. Основы педагогической психологии. — М.: Просвещение, 1972. — 253 с.

6. Маркова А. К. Психология труда учителя. — М., 1993. — 191 с.
7. Рабочая книга практического психолога: Технология эффективной профессиональной деятельности. — М.: Издат. дом “Красная площадь”, 1996. — 400 с.
8. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учеб. пособие / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. — Самара: Издат. дом “Бахрах-М”, 2002. — 672 с.
9. Семиченко В. А. Психология педагогической деятельности: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 2004. — 335 с.
10. Тимчак О. М. Вплив наукових поглядів Н. Л. Коломінського на дослідження соціально-психологічних особливостей особистості студента // Коломінські читання: Матеріали Першого Міжнар. наук. форуму, присвяч. пам’яті д-ра психол. наук, проф. Н. Л. Коломінського. — К.: МАУП, 2007. — С. 307–312.
11. Туриніна О. Л. Реалізація ідей Н. Л. Коломінського у підготовці майбутніх психологів // Коломінські читання: Матеріали Першого Міжнар. наук. форуму, присвяч. пам’яті д-ра психол. наук, проф. Н. Л. Коломінського. — К.: МАУП, 2007. — С. 100–102.

Комунікативні та організаторські вміння, які належать до найважливіших педагогічних умінь, можна розглядати в аспекті виховання і самовиховання відповідальності майбутнього вчителя. У процесі дослідження були виявлені об’єктивні причини, які зумовлюють труднощі цього процесу. Суттєво важливою умовою ефективності оволодіння студентами комунікативними та організаторськими вміннями може бути введення спецпрактикуму (на всіх курсах) “Самопізнання і самовиховання особистості майбутнього вчителя”, а також надання студентам психологічної допомоги у розробленні та реалізації ними програми самовиховання.

Коммуникативные и организаторские умения, которые относятся к числу самых важных педагогических умений, можно рассматривать в аспекте воспитания и самовоспитания ответственности будущего учителя. В процессе исследования были выявлены объективные причины трудностей этого процесса. Важнейшим условием овладения студентами коммуникативными и организаторскими умениями может быть введение спецпрактикума (на всех курсах) “Самопознание и самовоспитание личности будущего учителя”, а также оказание психологической помощи студентам в разработке и реализации ими программы самовоспитания.

In article the author examines the important questions of diagnostics of communicative and organizing skills in a context of development of the responsibility of the future teachers. The author generalizes theoretical positions and spends ascertaining experiment. The reasons of difficulties in formation of these skills are analyzed in article, and also the author offers ways of increasing of a level of communicative and organizing skills of skills of students.